

Pre ve Post-Coordinate Dizinler

A. Başak Kayıran (*)

Türleri ne olursa olsun her bilgi biriminin ana görevi, koleksiyonlarında bulunan bilgileri kullanıcıların başvurularını karşılamak amacıyla düzenlemektir. Bilgi birimleri bu görevi yerine getirebilmek için koleksiyonlarındaki bilgilere ulaşmak zorundadır. Bu işlem bilgi erişim olarak adlandırılır.

Kendi amaçlarına uygun pek çok çeşit kütüphane ve bilgi birimi, değişik kullanıcı gruplarının farklı ihtiyaçlarına cevap verebilmek için kurulmuştur. Bütün bu birimlerin ortak özelliği, hepsinin birer bilgi deposu olmasıdır.

Bilgi erişim işlemi, bilginin istemi ile başlar. Bu istemler değişik şekillerde bilgi ihtiyacına değişik yaklaşımlarla yapılır, örneğin, yazar, konu ya da yayımcı gibi. Ancak bilgi erişimde arandığı bilgilere konuları ile yaklaşım daha yararlı olmaktadır.

Geleneksel kütüphaneciliğin konuya yaklaşımdaki yetersizliği sık sık eleştirilmiş, ancak bu konuda kütüphanecilerin okuyucularını tümünden ihmal ettikleri söylenememiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde Kongre Kütüphanesi ve bazı Üniversite Kütüphaneleri konu kataloglaması ve güncel uyarı hizmetleri ile konuya yaklaşımda iyi birer örnek olmuşlardır. İngilterede bu yöntem halk kütüphaneleri ile başlamış, İngiliz Ulusal Bibliyografyası 1950 yılından itibaren yeni kitapların konu kataloglarını hazırlamıştır.

Günümüzde bilim ve teknoloji alanlarındaki bilgi ve belge sayılarında görülen büyük artışlar, bunları sağlama, düzenleyip saklama ve hizmete sunma durumunda olan kütüphanecileri, arandığı bilgilere hızlı ve güvenilir şekilde erişimi amaçlayan yeni yöntemler bulup geliştirmeye yöneltmiştir.

Bilgi erişimde belgelere konusu aracılığı ile ulaşmayı sağlayan çalışmaların iki yanı vardır: konu dizinlemesi ve sınıflandırma. Konu dizinlemesi ile bir belgenin kapsadığı konu ya da konulara erişim sağlayan araçlar kastedilmektedir. Konu dizinlemesinde temel işlem, belgelerin konularının doğru olarak tesbitidir. Konuların doğru olarak tesbiti, sanıldığı kadar basit bir işlem olmayıp, dizinlemenin en önemli işlemlerinden birisi olan konu analizini gerektirir. Konu analizi, bir belgenin kapsadığı konu ya da konuların, daha genel bir deyişle disiplinlerin neler olduğuna karar verme olayıdır. Daha sonra tesbit edilen konuların bir dizin diline çevirisi (TRANSLATION) gerekir.

Dizinci, konu analizinde istediği sözcük yada terimleri kullanmakta serbesttir. Ancak, seçilen bu sözcük ve terimlerin dizin diline çevirisinde, önceden kullanılanlarla aynı olmasına dikkat etmesi gerekir.

(*) DPT Kütüphane Müdürü.

Her bilgi erişim yöntemi, sorularla onlara yanıt olacak belgelerin tam anlamıyla uymasını sağlamak amacıyla bir takım yöntemler geliştirir. Bir konuya erişim yöntemi böyle bir uygunluğu belgelerin konularına dayanarak sağlar. Etkili bir gereç olan ve her tür kütüphanenin kullandığı yer dizini, sınıflandırma yöntemi ile birlikte kullanılmaktadır. Kataloglar, diğer bir gereç olarak sayılabilir. Genellikle bibliyografyalar da bir bilgi erişim gereçleridir. Son olarak kütüphaneci ve okuyucu da bilgi erişim yöntemlerinde gereç olarak dikkate alınırlar. Bilgi erişim yöntemlerinde bu gereçlerden hangisi kullanılmış olursa olsun, hepsinde ortak öge dil'dir. Hem başvurular, hem de istekler dil yoluyla yapılır. Bir bilgi erişim yöntemi, konuların etkili sunuluşu için genel bir dil'in kullanılmasına güvenemez, dil'in denetim altına alınmasına, bir dizin dili'nin oluşturulmasına ihtiyacı vardır. Dizin dili, denetim altına alınan dil için kullanılan genel bir terimdir. Bir sınıflama yöntemi sistematik olarak konu dizini oluşturduğu için bir dizin dili'dir. Bir konu başlıkları listesi karşılıklı göndermeler ve konuların ana ilişkilerini alfabetik düzende verdiği için bir dizin dili'dir. Kavramlar dizini (thesaurus) yine bir dizin dilidir. Denetlenmiş böyle bir dil'e dizincinin ihtiyacı büyüktür, zira o, dil'in kendisinden çok kavramlar, anlamlar ve kurallarla ilgilidir. Dizincinin görüş açısından dil, anlama için bir araçtır ve bilgi erişim yöntemlerindeki en büyük zorluk, terimler arasındaki karmaşıklıktan oluşur.

Pek çok durumda — belgelerin konularının bileşik olması gibi — bir sınıfın tanımlanmasında birden fazla ögeye ihtiyaç duyulabilir. Bileşik bir konunun dizin şeklinin oluşturulması, bu ana öğelerin önceden tesbit edilen bir alıntı düzeninde * (CITATION ORDER) sentezinin yapılması ya da bir araya getirilmesi ile gerçekleştirilir. Bir araya getirme, belgenin dizinleme veya sis-

* Alıntı düzeni, bileşik konularda terimlerin bir araya geldikleri düzendir. Konu başlıklarının büyük bir çoğunluğu, bileşik konuların birer anlatımıdır. Bu tür konu başlıkları birden fazla terimden oluşur ve böyle durumlarda başlık olarak hangisini seçmeye karar vermek oldukça önemlidir. Zira seçilecek terim alfabetik dizinde konu başlığını belirleyen ve konuyu temsil eden terim olacaktır.

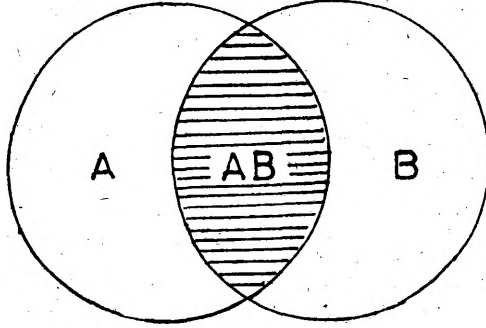
Adı «Alüminyum düdüklü tencerelerinin televizyonda reklamı» olan bir belgede konu dört ayrı öğeden oluşur: ALÜMİNYUM — DÜDÜKLÜ TENCERELER — TV — REKLAMLAR. Bileşik bir konuda bu şekilde kabul edilmiş bir düzen olamaz. Farklı araştırmacılar bu konuya değişik açılardan bakabilir.

Doğal dilde, bileşik konular için kabul edilen ya da aranan adların belirlenmesinde bize yardımcı olabilecek kurallar yoktur. Alfabetik konu katalogu için önemli örneklerden birisi olan «British Technology Index» in editörü E. J. Coates, bileşik başlıkları belirleyecek terimler için bir «Anımlı Düzen» (SIGNIFICANCE ORDER) önermektedir. Bu düzen, bileşik konularda, bileşimi oluşturan öğelerin kavramsal ilişkisine dayandırılmaktadır. Coates, Ranganathan'ın P M E S T (Personality, Matter, Energy, Space, Time) düzeninden farklı olarak bölüm terimleri için değişik adlar kullanmakta ve anlamlı düzen için EŞYA (THING) → MALZEME (MATERIAL) → HAREKET (ACTION) → ARACI (AGENT) düzenini önermektedir. Yukarıdaki örneğe anlamlı düzen uyguladığımızda:

DÜDÜKLÜ TENCERE : ALÜMİNYUM : REKLAMLAR : TELEVİZYON
(EŞYA) (MALZEME) (HAREKET) (ARACI)

düzenine girer. Anımlı düzen, tüm bileşik konular için yeterli ve detaylı kurallar sağlamayabilir. Verilen bileşik bir konuda Eşya, Malzeme, Hareket, Aracı birden fazla görülebilir. Bu durumda karar vermek, dizinciye düşen bir görevdir.

teme giriş safhasında olur, bileşik konuların öğelerinin dizinleme safhasında düzenlendiği (COORDINATED) söylenir.

Bu şekilde A, herhangi bir A konusu ile ilgili, B de herhangi bir B konusu ile ilgili sınıfı göstermektedir. A ve B sınıflarının birbirleriyle kesiştikleri alan ise AB sınıfını meydana getirmektedir. Bu, bir bileşik sınıftır. «Personel Düzenlemesi» gibi bir konu, bunun basit bir örneğidir. Sınıfların birbirleriyle kesişmesi, sınıfların «Düzenlenmesi» (COORDINATION) olarak adlandırılır. Bu düzenleme, dizinleme safhasında yapılır.

Konu tanımı, konuyu özetleyen bir takım terimlerden ve genellikle belgelerin aranabileceği muhtemel şekillerden oluşmaktadır. Kullanıcı belli bir bileşik konuda bilgi aradığında, birbirleriyle ilgili kavramların bir arada bulunması nedeniyle, dizinden kolaylıkla yararlanacaktır. Bu yöntemle dizinlemede bileşik konulardaki öğelerle ilgili istekler önceden düzenlendiğinden «Önceden Düzenlenmiş Dizineleme» (PRE-COORDINATE INDEXING) olarak tanımlanır. Bileşik konuların bu yöntemle dizinlenmesi, yani pre-coordinate indexing, dağınık şekildeki öğeleri basit bir düzende ve özetlenmiş bir şekilde bir araya getirmeyi ve bu öğeleri istenilen düzende aktarmayı amaçlar.

Geleneksel kütüphane katalogları (sistemik ve alfabetik kataloglar) birer pre-coordinate kataloglardır. Tasnif yöntemlerinin tümünde sınıfların önceden düzenlenmesi işlemi yapılmıştır. Bu durum, konu başlıkları listeleri için de aynıdır. Bu nedenle tasnif yöntemleri ve konu başlıkları listeleri «Pre-coordinate diller» olarak adlandırılırlar.

Sistemik katalogu oluştururken karşılaşılabilecek ilk sorun, dağınık şekildeki öğelerdir. Burada göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, girişlerin tekli giriş sistemi şeklinde olmasıdır. Tekli giriş sisteminde her belge, genel bir kural olarak sistemik bölümde belirgin bir konu girişi ile verilir. Sistemik katalogdaki alfabetik konu dizin girişleri de «Zincirleme Dizineleme» (CHAIN INDEXING) yöntemi ile elde edilebilir. Zincirleme dizin, ekonomik olması yanında, sistemik bir yöntemle alfabetik konu dizin girişleri elde etme imkânı sağlar.

SİSTEMATİK KATALOG'DA ZİNCİRLEME DİZİN

KONU : Büyük Londra Yöresi Kütüphaneleri: No: 5. Tarım Kütüphaneleri.
KONU ANALİZİ : Kütüphanecilik / Özel Kütüphaneler / Tarım / Londra
KONU NO : 026.63(421) (Evrensel Onlu Sınıflama)
ZİNCİR

0	(GENEL KONULAR)
02	KÜTÜPHANECİLİK = KÜTÜPHANECİLİK BİLİMİ = KÜTÜPHANELER
026	ÖZEL KÜTÜPHANELER
026:6	(UYGULAMALI BİLİMLER)
026:63	TARIM
026:63(4)	AVRUPA
026:63(41 - 4)	BİRLEŞİK KRALLIK
026:63(421)	LONDRA

ALFABETİK KONU DİZİN GİRİŞLERİ :

LONDRA TARIM KÜTÜPHANELERİ	026:63(421)
TARIM KÜTÜPHANELERİ	026:63
ÖZEL KÜTÜPHANELER	026
KÜTÜPHANELER	02
KÜTÜPHANECİLİK	02

Zincir, her zaman bir sınıflama yöntemine dayandırılır ve amaç genel olduğu kadar özel bilgiye de erişim sağlamaktır. Genel bir deyişle zincirleme dizin detaylı ve karmaşık sınıflama yöntemlerine bir yanıt olarak aşamalı bir gelişme göstermiştir. Özel bir deyişle de Ranganathan'ın ortak görünülü (facet) sınıflama yöntemi ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan sistematik katalog kuramlarından oluşmuş bir yöntemdir.

Zincir işleminin bir sınıflama yöntemine dayandırılmış olması, her sınıflama yönteminin de çoğunluk kararını temsil etmesi ve temsil edilen bu kararın sistematik düzenin bazı sakıncalarını paylaşması doğaldır. Ancak zincirdeki aşamalı düzeni (hiyerarşik düzeni) ters çevirebilmesi ve doğal dil terimleri kullanabilmesi nedeniyle, birbirinden ayrılmış ve dizinlemesi güç konuları bir araya toplayabilmesi, bu eleştirilere verilebilecek iyi bir yanıttır.

Sınıflama yöntemlerinde bulunan kavramsal ilişkilerden, alfabetik katalogda belgelerin konu başlıklarının seçiminde de yararlanmak mümkündür. Ek olarak bu yöntemin önemli üstünlüğü, bileşik konu başlıklarında konu göndermeleri yöntemini sağlamasıdır. Yöntem, alfabetik konu dizin girişleri oluşturulmasında kullanılan zincir işleminin aynısıdır. Konu başlıkları, zincirdeki son terimden seçilir, bu terim, belirgin bir konunun kesin anlatımı için birincil terimlerle nitelenir. Zincir işlemi, okuyucuyu belirgin konu başlıklarına yönelten «bak» ve «ayrıca bak» göndermelerinin seçiminde de sistematik bir yöntemdir.

KONU BAŞLIĞI OLUŞTURULMASINDA ZİNCİRLEME DİZİN

KONU : Çağdaş Amerikan Mimarisinin Kökleri: Bir Dizî Denemeler.

KONU AÑALİZİ : Mimari / Çağdaş / Amerikan / Denemeler

KONU NO : 72.036(73)(04) (Evrensel Onlu Sınıflama)

ZİNCİR

7	SANATLAR = GÜZEL SANATLAR	GÜZEL SANATLAR
72	MİMARİ	MİMARİ
72.03	(STİL)	
72.036	ÇAĞDAŞ = MODERN	ÇAĞDAŞ MİMARİ
72.036(7/8)	(AMERİKALAR)	
72.036(7)	(KUZEY AMERİKA)	
72.036(73)	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLET- LERİ = ABD	ABD : ÇAĞDAŞ MİMARİ
72.036(73)(04)	DENEMELER	DENEMELER

KONU BAŞLIĞI : ABD : ÇAĞDAŞ MİMARİ : DENEMELER**GÖNDERMELER :**

GÜZEL SANATLAR	ayr.bkz.	MİMARİ
MİMARİ	ayr.bkz.	ÇAĞDAŞ MİMARİ
ÇAĞDAŞ MİMARİ	ayr.bkz.	ABD:ÇAĞDAŞ MİMARİ
MODERN MİMARİ	bkz.	ÇAĞDAŞ MİMARİ
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	bkz.	ABD
DENEMELER		DENEMELER'LE İLGİLİ GENEL GÖNDERME YAPILIR

Zincirleme dizinin etkinliği, dayandığı sınıflama yönteminin etkinliğine bağlıdır. Eğer sınıflama yöntemlerinin tablolarında bazı özel konulara yer verilmemişse, bunların dizinlerde yer alması güçleşebilir. İngiliz Ulusal Bibliyografyası, bu konuyu, Dewey Onlu Sınıflama Yönteminde yer verilmeyen özel konular için uzun yıllar [1] sembolü kullanarak çözmüştür. Bu yöntemle, sınıflama yönteminin dışında kalan özel konular, sınıflama numarasından sonra veriliyordu:

SEÇKİNLER SINIFI : Sosyoloji 301.33 [1]

MARC bantlarının ortaklaşa üretimi ve kullanımı, İngiliz Ulusal Bibliyografyasını sınıflama ve dizinleme işlemlerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Konu ile ilgili olarak bibliyografyanın sistematik bölümü için Dewey Onlu Sınıflama Yönteminin standart formu oluşturulmuştur. Daha sonra Austin ve Butcher tarafından «PRECIS: a rotated subject index system olarak adlandırılan yeni bir dizin yöntemi geliştirilmiştir.

PRECIS'de anlamlı her terim giriş ögesi olarak alınıp dizin girişi yapılabilmektedir. Ancak seçilen terimlerin uygun dizin terimlerine çevrilmesi gerekmektedir. Terimler arasındaki temel ilişkilerin ve göndermelerin yapılabilmesi için terimler hiyerarşik bir düzende sıralanır.

PRECIS, dönüşümlü dizin (ROTATED INDEX) olarak da adlandırılır. Terimlerin her biri dönüşümlü olarak dizim'e giriş şekline göre ve gerekli değişiklikler yapılarak verilir. Daha sonra her terim, rehber terim olacak şekilde temel girişleri oluşturur. «Hindistan'da pamuk sanayiinde personel eğitimi» adlı bir belge için yapılan dizin girişleri:

HİNDİSTAN

Pamuk Sanayii. Personel. Eğitim

PAMUK SANAYİİ. Hindistan

Personel. Eğitim

PERSONEL, Pamuk Sanayii. Hindistan

Eğitim

EĞİTİM. Personel. Pamuk Sanayii. Hindistan.

PRECIS'de konu erişimi son derecede büyük sayılarda tutulabilmekte, ayrıntılı biçimde uzmanlık konularına inilebilmektedir.

1971 yılında İngiliz Ulusal Bibliyografyasında kullanılmaya başlanan PRECIS, 1974 yılında gözden geçirilerek PRECIS — 2 nin basımı yapılmıştır. 1975 yılından itibaren de Avustralya Ulusal Bibliyografyasında kullanılmaktadır.

Konu dizinlerinden farklı olarak, konu girişlerinin belgelerin konularından değil de eser adındaki sözcüklere dayandırılarak seçilen dizinleme yöntemine «Anahtar Sözcük Dizini» (CATCHWORD INDEX) denilmektedir. Konu dizinlerinin seçilmiş terimlerden oluşması ve terminolojisinin denetim altına alınmasına rağmen, anahtar sözcük dizininde ne terimler önceden seçilmiştir, ne de terminolojisi denetim altına alınmıştır. Bu tür dizinlerin kendilerine özgü özellikleri ve kullanımı vardır.

Makale ya da belgelerin başlığından ve metinden çıkartılarak hazırlanan bu tür dizinlere örnek olarak İç Dizin (KWIC=KEY—WORD—IN—CONTEXT) ve Dış Dizin (KWOC=KEY—WORD—OUT—OU—CONTEXT) sayılabilir.

KWIC dizinler, eser adındaki önemli sözcüklere göre hazırlanan dizinlerin özel olarak düzenlenmesi ile oluşturulur. Anahtar sözcükler genellikle metin adından ya da metnin içinden çıkartılarak sayfanın ortasında alfabetik sırada verilir. KWIC üç temel ilkeye dayandırılır:

1. Başlıkların konuyu açıklayıcı olması,
2. Başlıktan seçilecek sözcüklerin araştırıcıyı aranan bilgilerle ilgili belgelere yöneltecek biçimde kullanılması,
3. Sözcüklerin ayrı ayrı ele alındıklarında anlamları belirsiz ya da çok genel olması durumunda, başlık veya metin içinde beraber kullanıldığı diğer sözcüklerden araştırılarak kullanılması.

KWIC dizinde her satır üç bölümden meydana gelir: anahtar sözcük, belirleyici diğer sözcükler (the CONTEXT) ve kod numaraları.

Bu tür dizinlerin en önemli avantajı, çok çabuk ve kolay bir şekilde hazırlanabilmesidir. Aynı zamanda maliyetleri diğer konu dizinlerinden çok daha ucuzdur. Dizinde kullanılan sözcükler, çoğu zaman yazarı tarafından seçilmiş sözcükler olup, diğer basılı konu dizinlerinden daha çok erişim sağlamaktadır. Başlığın konuyu açıklamada yetersiz kalması durumunda, metinden çıkarılan anahtar sözcükler eklenebilir. Bazı durumlarda da orjinal başlığa ek bir başlık ilave edilir ve buradaki sözcükler de dizinlenir. Bütün bu işlemler dizin hazırlanmasını zorlaştırmakta ve zaman israfına yol açmaktadır. Terminolojik denetimin yapılamaması durumunda eş anlamlı ve ilgili diğer terimlere erişim zorlaşacaktır. Bu amaçla göndermeler yapılması ve anahtar sözcüklerin sınıflandırılması önerilmektedir.

Abstract hazırlamada uygun bir yöntem olmamasına rağmen «Biological Abstract» bunun bir istisnasıdır.

KWOC dizinlerde anahtar sözcükler metinden seçilerek başlık olarak kullanılmakta, metin adı ve kod numaraları başlığın altında verilmektedir. Anahtar sözcük metin içinde tekrarlanmayıp asteriks işaretiyle gösterilmektedir.

Bilgisayar kullanımı nedeniyle kolay ve süratli bir şekilde elde edilen bu tür dizinler, eksik yanları olmasına rağmen yararlı birer güncel uyarı hizmeti sağlarlar.

Bir sınıflama yöntemine bağlı ve konuya dayalı geleneksel bilgi erişim yöntemleri olan sistematik ve alfabetik katalog ve bunlara bağlı olarak üretilen diğer dizinler pre-coordinate olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntemde terimlerin düzenleme amacıyla bir araya getirilmesi, dizinleme safhasında gerçekleştirilir. Bir konu başlığı, belgenin konusunu özetlemiş olarak verecek şekilde bir ya da birden fazla terimin sabit düzende bir araya getirilmesi ile meydana gelir, «Okul Binaları» ile ilgili bir belge için belirlenecek konu başlıkları:

OKULLAR — BİNALAR ya da

OKUL BİNALARI

şeklinde olacaktır. Bu örnekte «Okullar» konusunda bilgi arayan kolaylıkla bulacak, «Binalar» konusunda bilgi arayan ise ancak göndermeler ya da dizin girişleri vasıtasıyla erişebilecektir. Binalar'la ilgili kapsamlı bir araştırma yapıyorsa, bazı girişler gözden kaçacaktır. Pre-coordinate yöntemlerin, bileşik konularda çoklu yaklaşımda sorunu tatmin edici bir şekilde çözemediğini savunanlar, «Kullanırken Düzenleme» (POST—COORDINATE INDEXING) yöntemi önermektedirler.

Post-coordinate dizinlerin pre-coordinate dizinlerden temel farkı, dizinlerin fiziksel şekli ve dizin girişlerinin mekanik olarak aranabilmesidir. Post-coordinate dizinlere gösterilebilecek en eski ve basit örnek «UNITERM INDEX»tir. Uniterm Index'de her bir dizin kartı, basit bir konuya ait kavramı göstermektedir. Kavramların tanıtılması, dizin kartları üzerinde bir başlıkla oluşturulmaktadır. Bu başlıklardan oluşturulan kartlar genellikle alfabetik düzendedir. Koleksiyondaki her belgeye sağlama sırasında bir sağlama numarası (ACCESSION NUMBER) verilir. Belgeler raflarda bir sınıflama yöntemine göre değil, bu sağlama numaralarına göre sıralanır.

Dizin amacıyla her belgenin konu analizi yapılarak, konuları gösteren basit kavramlar tesbit edilir. Konusu «Kütüphanelerde bilgisayarla kataloglama» olan bir belge için yapılacak konu analizinde:

BİLGİSAYARLAR
KATALOGLAMA
KÜTÜPHANELER

kavramları tesbit edilir. Daha sonra, 123 olduğunu varsaydığımız bu belgenin sağlama numarası, her üç dizin kartına da işlenir. Uniterm İnde'te, kavramları istenilen ahntı düzeninde belli bir sıraya dizme zorunluğu yoktur. Ayrıca hiç bir girişin altında ikincil girişler yapılmamaktadır (KÜTÜPHANELER : KATALOGLAMA gibi).

Post-coordinate yöntemle bileşik konulu bir belgeyi dizinlediğimizde, aradığımız bilgilere erişim için bu bileşik konuyu oluşturan temel kavramlar daha önce oluşturulan alfabetik dizimden tek tek araştırılır. Yukarıda verilen «Kütüphanelerde bilgisayarla kataloglama» örneğinde sağlama numarasının 123, dizin girişlerinin de BİLGİSAYARLAR, KATALOGLAMA ve KÜTÜPHANELER olduğunu varsayalım. Dizin girişleri aşağıdaki şekilde olacaktır:

B İ L G İ S A Y A R L A R									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
270	231		123	24	75			117	119
	591								

K Ü T Ü P H A N E L E R									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
150	21	32			45				238
		152	123						359

K A T A L O G L A M A									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
100	111		33		15	66	27	88	79
	721		123						

Her dizin kartı, kavramsal olarak o kartla ilgili olan belgelerin sağlama numaralarını ihtiva eder. Dizin kartları yukarıdaki örnekte görüleceği gibi on sütuna ayrılmış olup, sağlama numaraları bu sütunlara son numaralarına göre sıralanmıştır.

«Kütüphanelerde bilgisayar kullanımı» konusunda bilgi arandığını varsayalım. Alfabetik dizimden BİLGİSAYRLAR ve KÜTÜPHANELER kartları bulunur, her ikisinde de ortaklaşa bulunan sağlama numaraları araştırılır. Bu örnekteki sağlama numarası 123, her iki kartta da bulunduğundan, bu belgenin bileşik konudaki iki temel konuyu kapsadığı varsayılır.

Bu yöntemle yalnızca yalın kavramlar dizinlenmektedir. Kavramların önceden düzenlenmesi (COORDINATION), yani bileşik bir konuyu oluşturmak için birleştirilmesi, araştırma ya da çıkış safhasına kadar yapılmamaktadır. Bu nedenle bu tür dizinler POST COORDINATE ya da COORDINATE INDEXING olarak adlandırılır.

Post-Coordinate dizinin ilk zamanlarında doküman konularını belirleyen kavramlar, o dokümanın dizin tanıtıcıları olarak kullanılmıştır. Önceleri dizinlemede belgelerden seçilen anahtar sözcükler doğal dil terimlerine çevrilerek kullanılmıştır. Şimdilerde ise post-coordinate dizinlerin hemen hepsi dizin terimlerinin seçiminde denetim altına alınmış bir dili kullanılmaktadır. Denetim altına alınan böyle bir dil, hem dizinlemede hem de post-coordinate dizinlemenin araştırma safhasında kullanılan dizin dilinin temelini oluşturur.

Post-coordinate yöntemlerin olağan uygulaması haline gelen dizin dili kullanıldığında, seçilen kavramların bu dilde kullanılan terimlere çevrilmesi gerekmektedir. Bu uygulama daha önce pre-coordinate dizinlemede sözü edilen, dokümanın kavramsal ya da konu analizinin yapıp tesbit edilen terimlerin kullanılan dizin terimlerine çevrilmesi işleminin aynısıdır.

Aslında bir post-coordinate dizin dili, dizin terimi ya da konu tanıtıcı olarak kullanılmak amacıyla seçilen bir dizi kavramdan meydana gelir. Bu kavramlar çoğunlukla alfabetik düzendedir. Meydana getirilen dizin dili, pre-coordinate dizinlerdeki konu başlıkları listelerine (Sears, Library of Congress Subject Headings) benzemektedir. İki sistem arasındaki başlıca fark, post-coordinate dizin dillerinde terimlerin önceden düzenlenmesinin (pre-coordination) çok sınırlı şekilde yapılmasıdır. Dizinlenen terimler, bileşik konu başlıkları şeklinde olmayıp, genellikle yalın terimlerdir. Bu şekilde oluşturulan post-coordinate dizin dili, «Kavramsal Dizin» (THESAURUS) olarak adlandırılır.

Kavramsal dizin yaklaşımı ilk olarak 18. yüzyılda Peter Marc Roget'nin sözlüğünde görülmüş, günümüzde ise belirli konularda anlam ve cins olarak birbirleriyle ilişkili sözcüklerden derlenip, denetim altına alınmış terimler listesini ifade etmektedir. Yapısal olarak, kavramların alfabetik listesi yanında, sistematik bir şekilde düzenlenmiş bir dizini de kapsar.

Bir thesaurus'un en belirgin özelliği, dizin terimlerinin seçiminde eş anlamlı ve kelime şekillerinin (WORD FORMS = farklı anlama gelen sözcükler, takılar gibi) kullanımını denetim altına alabilmesidir. Bir terimin birden fazla anlamı olduğu durumlar da olabilir. MISİR (Ülke, Bitki), PİRİNÇ (Metal, Bitki) gibi örnekler çözümlemesi kolay olanlardır. Anlamların artması durumunda, denetimde daha ileri gidilebilir.

Thesauruslarda eşanlamlılık, hiyerarşik ve ilgi ilişkileri, bir takım yönlendirmelerle yapılmaktadır. Thesaurus yönlendirmeleri kullanılan başlıktan da-

ha geniş, dar veya ilgili terimlerle oluşturulmaktadır. Yöneltilmelerle birlikte kullanılan terimler ve kısaltmalar thesaurusların hemen hepsinde standart olarak kullanılmaktadır. Bunlar, özetle:

U.F. (USE FOR) kullanılmayan terim
USE tercih edilen terim

COORDINATION INDEXING

U.F. Post-Coordinate Indexing

POST-COORDINATE INDEXING

USE COORDINATE INDEXING

Burada, post-coordinate indexing yerine coordinate indexing dizin terimi olarak kullanılmaktadır. Kullanılmayan terim post-coordinate indexing'den kullanılan terime USE ile yöneltilme yapılmıştır.

Dizinleme ve araştırma safhalarında seçilen dizin terimleri arasındaki ilişkilerin gösterilmesi gerekmektedir. Thesaurus, seçilen bu dizin terimlerinin altında ilgili diğer terimleri listelemektedir. Birbirleriyle ilgili terimler arasındaki genel/özel (genus/species) ilişkileri:

B.T. (BROADER TERM) geniş terim (hiyerarşik olarak daha üstte, daha genel)

N.T. (NARROWER TERM) dar terim (hiyerarşik olarak daha altta, daha belirgin)

kısaltmaları ile belirtilir. Kütüphaneler ve Üniversite Kütüphaneleri arasındaki ilişki, thesaurusda şu şekilde gösterilecektir:

ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİ

B.T. KÜTÜPHANELER

KÜTÜPHANELER

N.T. ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİ

Genel/özel ilişkisi dışındaki ilişkiler, örneğin madde/eylem, eylem/aracı ilişkileri daha kapsamlı bir yöneltilme kullanılarak belirtilir:

R.T. (RELATED TERM) ilgili terim

Buğday ile Hasat arasındaki ilişki, madde/eylem ilişkisidir ve

BUĞDAY

R.T. HASAT

şeklinde gösterilir. Buğday ve Hasat terimleri arasındaki ilişkinin gösterilebilmesi için daha kapsamlı bir yöneltilme olan ilgili terim (R.T.) kullanılmıştır.

Bunların dışında thesaurus'larda kullanılan «Kapsam Notları» (SCOPE NOTES) ait olduğu terimin dizin dilindeki anlamını açıklayan ve sınırlarını çizen tanımları kapsar.

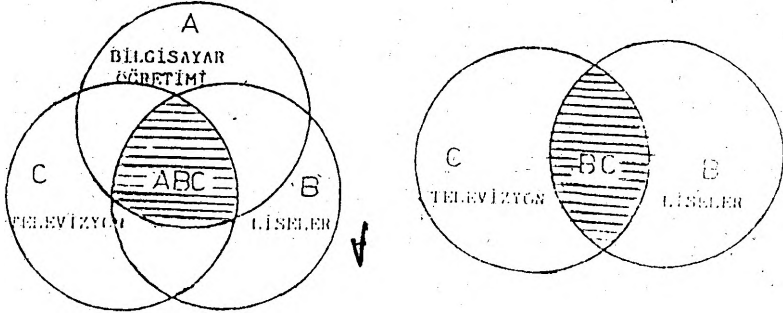
Bir thesaurusda ilgili terimler arasındaki ilişkilerin doğru ve tutarlı bir şekilde gösterilebilmesi, konu alanlarının ve bunlarla ilgili kavramların önceden araştırılmasına bağlıdır. Böyle bir ön araştırma en etkili şekilde ortak görünümlü sınıflama yöntemlerinde yapılabilmektedir. Aslında ortak gö-

rünütlü sınıflama yöntemleri, yalnızca basit kavramları dizinlemesi nedeniyle, bir post-coordinate dizin dili olarak kullanılabilir.

Thesaurusdaki dizin terimleri arasındaki ilişkileri, Uniterm Index'te bir bileşik konunun nasıl araştırıldığına bakarak şöyle gösterebiliriz. «Liselerde bilgisayar öğretiminde televizyon kullanımı» konusunda bilgi arandığını varsayalım. Araştırmamızı:

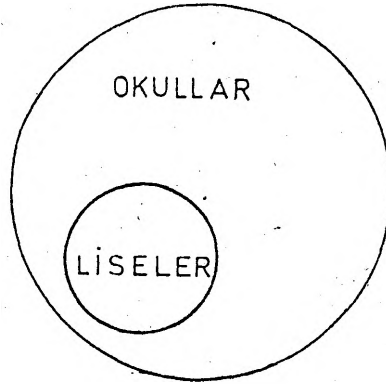
TELEVİZYON : BİLGİSAYAR ÖĞRETİMİ : LİSELER

şeklinde yapabiliriz. Ancak terimlerin bu şekilde düzenlenmesi sonucunda erişilebilecek belge sayısı, araştırmacının ihtiyaçlarına cevap verecek sayıda olmayacaktır. Bu durumda araştırmamın daha ileri götürülmesi gerekir. Bu da araştırmamın genişletilmesi anlamına gelir. Araştırmamın genişletilmesinde izlenecek yollardan birisi, bu düzende terimlerden birisinin çıkarılmasıdır. Bu işlemin yapılmasıyla, araştırılan dokümanların sınıflarının alanları genişletilmektedir.

Birinci şekilde araştırılan konu ABC alanında bulunmaktadır. İkinci şekilde ise BİLGİSAYAR ÖĞRETİMİ diziden çıkarılmakta, BC alanı — genişletilmiş alan — aranılan konuyu göstermektedir.

Araştırma alanının genişletilmesindeki bir diğer yöntem, her terime ayrı ayrı genişletme işlemi uygulanmasıdır. Böylece, aşağıdaki şekilde görüleceği gibi LİSELER, daha geniş olan OKULLAR içinde gösterilmektedir.

LİSELER yerine OKULLAR terimi ile arama yapıldığında, araştırılan konu genişletilmiş olmaktadır. Araştırmamın genişletilmesi, o terimle ilgili daha genel bir terim aranmasını gerektirir. Belirgin terim LİSELER yerine, daha genel olan OKULLAR'dan arama yapılacaktır.

Aramada daha da ileri gidilerek kullanılmayan terimlerin yerine geçebilecek daha genel ve bu genele ait belirgin terimlere erişim sağlanır.

TELEVİZYON : BİLGİSAYAR KULLANIMI : OKULLAR (LİSELER, ORTA OKULLAR, İLKOKULLAR)

Bu sayede yalnızca genel kapsamlı terimler yanında ilgilenilen konuda bir takım belirgin terimlere de erişilir.

Bazı durumlarda aynı cinsten ilgili terimleri aramak zordur. Bunun yerine aynı cinsten olmayan ilgili terimler araştırılır. Aynı cinsten olmayan bu ilgili terimler, kullanılmayan terimlere ait mülkiyet, yöntem, aracı, v.s. gösterir ve bu terimler thesauruslarda ilgili terimler altında sıralanır.

Post-coordinate dizinlerden maksimum verim sağlamada bir diğer yöntem de, dizinleme safhasında «Kapsamlı Dizinleme» (EXHAUSTIVE INDEXING) yapılmasıdır. Pre-coordinate dizinlemede konu analizi, genellikle dokümanın ana konusu ile sınırlandırılmasına rağmen, post-coordinate yöntemlerde kapsamlı dizinleme ile alt konuların da dizinlenmesine olanak sağlanır.

Pre-coordinate dizinlemede, hangi terimin diğerinin altında ikincil terim olarak verileceği kuralının tesbit edilmesi gerekir. Bu karar, alıntı düzeninde konu ilişkilerinin kesin olarak belirlenebilmesi bakımından önemlidir. Post-coordinate dizinlemede ise bir bileşik konuda, bileşimi meydana getiren terimler arasındaki ilişkiler, dizinleme safhasında dikkate alınmaktadır. Dizinlemede ilişkilerin dikkate alınmaması ile sağlanan bu sadelik, arama sırasında konu ile ilgili olmayan terimlere erişim sağlayacaktır. «Televizyonda kozmetik reklamları» ve «Basında mobilya reklamları» konularının birlikte işlendiği bir belgenin sağlama numarasının 25 olduğunu varsayalım. Uniterm Index'te girişler şu şekilde olacaktır.

TELEVİZYON REKLAMLARI									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
					25				

BASIN REKLAMLARI									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
					25				

KOZMETİKLER									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
					25				

MOBİLYA									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
					25				

karşı davranışları» konusunda, yani tamamen farklı bir şekilde bilgi arandığında da aynı terimlere erişim sağlanacaktır. Bu örnekte bağlantılar, istenmeyen erişimlerin giderilmesinde yeterli olmayacaktır. Terimlerin, o belgedeki rolü veya işlevi araştırılarak aralarındaki ilişkiler daha belirgin hale getirilmelidir. Role'lerin kullanılması ile bir terim daha geniş bir kategoride gösterilebilir. Yukarıdaki örnekte ÖĞRENCİLER aktif kategorisi, ÖĞRETMENLER pasif kategorisi ile Uniterm Index'te:

Bağlantılar ve Role'lerin kullanılması ile dizinleme safhasında kavramlar arasındaki ilişkiler kesinleştirilerek dizinlemede güvenilirlik kazanılır. Bu işlemin yapılması, yani ilişkilerin dizinleme safhasında belirlenmesi, pre-coordinate dizinleme ile aynı özellikleri taşımaktadır. Terimler arasındaki ilişkiler, pre-coordinate dizinlemede olduğu gibi dizinleme sırasında düzenleme (COORDINATION) yapılarak gerçekleştirilir. Öğretmenlerin davranışları ile ilgili bir belge, pre-coordinate dizinlemede olduğu gibi bir bileşik terimle ve «ÖĞRETMENLERİN DAVRANIŞLARI» şeklinde dizinlenir. Önceden dizinlenmiş şekildeki bu dizin terimi, daha kullanılabilir hale gelmekte, araştırma için daha az zaman ve çaba sarfedilerek yanlış erişimler önlenmektedir. Özellikle her hangi bir konu ile ilgili literatürde çok sık kullanılan bileşik terimlerin önceden düzenlenmesi öncelikle yapılmalıdır.

Dizinleme sırasında kullanılan bir diğer işaret de Ağırlık (WEIGHT) olup, belge konularının birbirlerine göre oransal önemini belirtmede kullanılmaktadır. Bir belgenin konularının önemli/önemsiz olarak ayrılması, onlara erişimde etkinlik sağlayacaktır. Dizin terimlerine 1, 2, 3 gibi numaralar verilir. 3 en önemli konuyu, 2 ve 1 azalan önemi, 1 en az önemli konuyu belirtir.

Post-coordinate dizinlerden arama yapılması, pre-coordinate ya da daha genel bir ifade ile geleneksel dizinlerden farklıdır. Dizin girişlerinin fiziksel olarak farklı olması, aramada post-coordinate yöntemler için bir sakınca değildir. Post-coordinate dizinlerin baskısının yapılması, basılı olanların kullanılması ve görsel tarama yapılabilmesi oldukça zordur. Post-coordinate yöntemlerde tarama, basit delikli kartlardan bilgisayarlara kadar uzayan bir takım mekanik yöntemlerle yapılmaktadır.

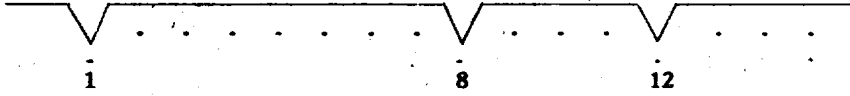
Değişik fiziksel formdaki dizinler, taramada kolaylıklar getirmek amacıyla geliştirilmiştir. PEEK—A—BOO kartlarının taramayı bir dereceye kadar kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu yöntemde, kartların üzerine sağlama numarası yazmak yerine, ilgili yerlere delikler açılmakta ve her delik bir numarayı belirtmektedir. Aynı durumda delinmiş kartların çakışması halinde ışık yanarak aranılan bilgilere erişildiğini belirtmektedir.

Bu tür araçların bazı sakıncaları vardır. Bunlardan ilki, sağlama numaralarının hangi belgeye ait olduğunun tesbitidir. Belgelerin sağlama numaralarına göre sıralanması, sorunu bir ölçüde çözmektedir. Bir kart üzerine yazılacak ya da delinecek belge numaraları konusunda da bir sınırlama söz konusudur. Bazı Optic Coincidence kartları 10.000 kadar değişik durumda delme imkânı vermektedir. Ancak kartların dolması durumunda bunlara ilave edilecek yeni kartların sayısının artması ile taramada zorluklar olacaktır. Genel olarak kabul edilen bir görüşe göre koleksiyondaki belgelerin sayısının 8.000 i aşması durumunda, cihazın etkinliği azalmaktadır. Bazı kii-

tüphaneler belirli aralıklarla (genellikle yıllık) yeni dizimler oluşturarak bu zorluğu bir ölçüde gidermişlerdir. Ancak bu durumda tarama için yine fazla zaman harcanacaktır. Tüm bu dezavantajları yanında kullanılması geleneksel kütüphane kataloglarından zor olması nedeniyle bu cihazların kullanımını daha çok ihtisaslaşmış koleksiyonlarda ve az sayıdaki araştırmacıya hizmetle sınırlandırılmıştır.

Uniterm ve Peek-a-boo yöntemleri, «Terim girişli yöntemler» (TERM ENTRY SYSTEMS) olarak adlandırılır. Burada her dizin kartı bir kavramı belirtmekte ve belgeler hakkındaki bilgiler (örneklerimizde sağlama numaraları) kartlara işlenmektedir.

Terim girişli sistemlere diğer bir örnek, post-coordinate dizinlerin değişik fiziksel formundaki «Kenarı Delikli Kartlar» (EDGE-PUNCHED CARDS) dır. Bu yöntemde her bir kart, bir belgeye ait bibliyografik bilgiyi kapsamakta, belgenin konusu ile ilgili her hangi bir kavram, kartın kenarındaki deliklerden farklı olarak şifre şeklinde verilmiş bir takım çentiklerle gösterilmektedir. «19. Yüzyıl Alman Şiiri» ile ilgili bir belgeye ait girişler şu şekilde gösterilmektedir.

1	ŞHR
8	19. YÜZYIL
12	ALMAN

1 şiir'i, 8 19. yüzyılı, 12 Alman'ı belirtmektedir.

Araştırmacı, verilen bir konuda kütüphanede nelerin olduğunu anlamak için önce o konuyu hangi durumda bulabileceğini araştıracaktır. Daha sonra kartları, çentikleri kenara gelecek şekilde çekecektir. Bu işlem bir iğne yardımı ile yapılmaktadır. İğne, düzensiz bir şekilde dizilmiş kartlardan arananları bir araya getirmekte kullanılmaktadır. Kenarı delikli kartların dört kenarı da kullanılabilen, yer'in imkân vermesi durumunda mümkün olduğunca bilgi girilmektedir.

Delikli ve kenarı çentikli kartların, post-coordinate sistemlerin diğer avantajlarına sahip olması yanında diğer üstün yanı, kartların geliş güzel düzende saklanabilmesi ve herhangi bir sağlama dizininin yardımı olmadan tüm bibliyografik tanıtılara erişebilmesidir.

Bilgi erişim makinalarının kullanılması ile post-coordinate yöntemlerin bazı sakıncaları ortadan kaldırılmıştır. Aramalar geniş koleksiyonlardan ve hızlı bir şekilde yapılabilen, bileşik konularda her türlü yaklaşımda yerli erişim sağlanmaktadır. Bilginin saklanması delikli kartlar, kâğıt ve manyetik bantlar, manyetik diskler, mikrofilm gibi araçlar kullanılabilir. tedir.

KAYNAKÇA

1. Baydur, Gülbün, «Konu indekslemesi», TKDB, 34, 4 (1985).
2. Borko, Harold, Charles L. Bernier, *Indexing concepts and methods*. (New York: Academic Press, 1978).
3. Brown, A.G. *Introduction to subject indexing*. Vol. I. Subject analysis and practical classification: a programmed text. (London: Bingley, 1975).
4. *Handbook of special librarianship and information work*. 5th edition. Ed. by. L.J. Anthony. (London: ASLIB, 1982).
5. Kayıran, A. Başak, Zincirleme dizin (Chain indexing) ve konuya yaklaşımda uygulanması. Uzmanlık Tezi. (Ankara: DPT, 1978).
6. Langridge, Derek, *Approach to classification for students of librarianship*. (London: Bingley, 1973).
7. Needham, C.D., *Organizing knowledge in libraries*. 2nd. rev. ed. (London: Andre Deutsch, 1973).
8. *Practical subject indexing: a course of programmed instruction*. Section 8. Post-Coordinate Indexing. (y.y.) (t.y.)
9. Rowley, Jennifer E., *Abstracting and indexing: outlines of modern librarianship*. (London: Bingley, 1985).
10. Yıldızeli, Aytaç, «Kavramsal dizin (Thesaurus): Yapısı, kullanımı ve hazırlanması», TKDB, 34, 3 (1985)

PINAR YAMAÇ ÖDÜL ALDI

İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara kütüphanecilerinden Pinar Yamaç, milletlerarası nitelikteki Booker Sergi Yarışması'nın 1986 yılı birincilik ödülünü aldı.

Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanecilik Bölümü mezunlarından olan Yamaç, İngiliz Kültür Heyeti Kütüphanesi'nin Gaziosmanpaşa semtindeki yeni yerinde 4 Aralık 1986'da hizmete açılışı dolayısıyla düzenlenen kitap sergisi için bir kompozisyon hazırlamıştı. «From clay text to the best fiction of the world = Kil metinden dünyanın en iyi romanına» adını taşıyan bu

kompozisyon sergiyi gezenlerin büyük ilgi ve takdirini toplamıştı.

Booker'ın Sergi yarışmasına gönderilen bu kompozisyon 33 ülkenin sergi kompozisyonları ile yarıştı ve jüri tarafından «gözelici» ve «show-stopper» olarak nitelendirilerek birincilik ödülüne değer bulundu.

Pinar Yamaç Booker Sergi Yarışması ödülünü 29 Ekim 1987 tarihinde Londra Belediye Sarayında düzenlenen «ödül yemeği» sırasında aldı. İngiltere gezisi sırasında bir çok kütüphaneyi de ziyaret eden Yamaç, meslek alanındaki ilerlemeleri de gözlemek imkânını buldu.